

ECCE HISTORICUS, ARBA KLĖJOS ŽYGIS PER LIETUVĄ

Rec.: Aurelijus Gieda, Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017.

Štai nauja, ilgai laukta monografija, pasakojanti apie istorijos Lietuvoje istoriją. Viena vertus, ilga knygos kelionė į šį pasaulį susijusi su jos autoriaus, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto istoriko Aurelijaus Giedos darbu – po netrumpai trukusio monumentalios apimties disertacijos rašymo ir apgynimo 2013 m. dar teko palūkėti ketverius metus, kol iš esmės perrašyta, reikšmingai pataisyta ir papildyta keliomis dalimis ir skyriais ji pasiekė knygy-nus. Iš kitos pusės, ilgas laukimas susijęs ir su fundamentaliu monografijos užmoju – tai bاندymas, reflektuojant visą lietuvių kalba parašy-tos Lietuvos istorijos raidą, suvokti giluminius istorikos profilius, parodyti institucinę kaitą plačiame humanitarinių mokslų ir kitų Europos šalių kontekste. Kadangi toks į istorijos teoriją, o ne tiesiog istoriografijos temų raidą orientuo-tas darbas, apimantis patį istorijos gimimą ir vystymąsi, yra pirmasis, knyga gali būti suvok-ta kaip tam tikras istorijos mokslo savimonės raidos etapas. Psichologai ir psichoanalitikai mėgsta samprotauti apie veidrodžio fazę žmo-gaus raidoje – kai vaikas ima suvokti save at-spindyje. Analogiškai šios knygos pasirodymas dėl savirefleksijos masto gali būti riboženklis, kai istorijos mokslas pastebi savo buvusią ir esamą bendruomenę ir dažnai slepiamas teori-nes, metodologines prielaidas.

Pirmas banalus klausimas, susidūrus su tokia monografija, – koks šios santykis su di-sertacija, kurios pagrindu ji parašyta, ir kaip naujos dalys veikia bendrame kontekste? Jau užmetę akį į knygos pavadinimą matome, kad

ji apima bent 21 metais ilgesnį laikotarpį. Ir ti-krai, pirmoji monografijos dalis yra visai nauja ir skirta bene įdomiausiems – istorijos prijauki-nimo ir istorijos būklės nacionalizme – klausி-mams. Lygindami disertacijos ir monografijos turinius matome, kad dalis disertacijos skyrių buvo išplėsti ir perrašyti sudedant kiek kitokius prasminius akcentus, buvo atsisakyta skyriaus apie Adolfą Šapoką.

Knygos centre, kaip teigiama, – istoriogra-fijos raida, kuri aiškinama kaip „integrali trijų lygmenų – asmens, grupės ir visuomenės – plėtotės visuma“ (p. 2), šalia to pažymima, jog tyrėjo dėmesys skiriamas: „Tyrimo *didiesiems* – profesijos bei institucijų vystymuisi ir istorikai (istorikų teorinėms ir metodologinėms pažiū-roms)“ (p. 2). Tačiau būtent istorika (o ne isto-rikas) turėtų būti traktuojama kaip monografijos raktinė sąvoka. Pagrindinis tyrimo klausimas yra antikinis – „kaip reikia rašyti istoriją“, o pagrindinė keliami problema – „lietuviškosios istoriografijos raidos iki 1940 m. vaizdo vie-naplaniškumas“ (p. 7). Tai reiškia, kad Klėjos manifestavimas nėra tiesiog istorijos rašymas vienokiomis ar kitokiomis sociopolitinėmis ir sociokultūrinėmis sąlygomis, o visų pirma isto-rikos ir istorijos teorijos refleksijos. Atsižvelgus į tai, ko gero, nekeista, kad pats Klėjos įžengimo į Lietuvą fenomenas su Simonu Daukantu ir pir-mąja lietuviška spauda yra sąlyginai fragmentiš-kai aprašytas, o visaverčiu simboliniu žingsniu tampa XX a. pradžios istoriniai manifestai.

Šia prasme, ko gero, nestebina, kad pa-vadinimui ir konkrečiai žodžiui „manifestas“

skiriama atskira įvado dalis. Gana išsamiai aprašius manifesto sampratų ir raiškos įvairovę, problemiškus santykius su istorija, apsistojama prie plačiausios žodžio sampratos: „<...> manifestuoja, pirmiausia, programiniai tekstai, kvietimai, siekiai at(si)naujinti“ (p. 49). Taigi, ne tiek pradžia, kiek pradžios pakartojimas, ne tiek manifestas kaip naujo reiškinio ar judėjimo atsiradimo pareiškimas, kiek nauja srovė ar šaltinis istorijos vandenyne. Kartu manifestas, kaip iš esmės Vakarų kultūros produktas, leidžia gerokai daugiau dėmesio teikti kontekstui, ir tai Aurelijus Gieda išnaudoja visapusiškai.

Kontekstas knygoje yra tarytum antras pamatinis tyrimo objektas – viena vertus, istoriografijos kaita aiškina per „visuomenės, istorikų profesinės grupės ir asmenybių poveikį“ (p. 3). Iš kitos pusės – fundamentali monografijos naujovė: „Santykio tarp lietuviškosios istoriografijos tradicijos ir europinių istoriografijos praktikų atvėrimas“ (p. 5). Taigi, stengdamiesi susipažinti su koku nors Lietuvos istoriku, iš šios knygos visų pirma sužinosime jo teorines nuostatas, intelektualinius kontekstus ir santykius su prancūziškąja ar vokiškąja istorikos mintimi. O štai biografiniai faktai lieka antraplaniai, jų dažnu atveju net reikalaujama iš tūlo monografiją į rankas paėmusio skaitytojo, nes tai šiaip jau knyga-manifestas, skatinanti istoriografinį atsinaujinimą, tačiau toks nelabai įmanomas neturint galvoje to vaizdinio, kurį bandoma sugriauti.

Kiek ironiška užduoti klausimą apie istoriografiją tokiam darbui, užimančiam metaistorijos poziciją ir nagrinėjančiam pačią istoriografijos istoriją. Mat akivaizdu, kad tokių tyrimų istoriografija dažniausiai yra (ar bent turėtų būti) kone kiekviename puslapyje ir sudaryti tam tikrą lauką nuolatinėms diskusijoms ir ginčams. Tačiau ši knyga viena pirmųjų, kuri visiškai atitinka tokius lūkesčius – istoriografijos apžvalga joje tampa išsamia visos istoriografijos raidos po 1990-ųjų istorija, kone savarakišku skyriumi, kur ypatingais veikėjais tam-

pa „Lituanistinės bibliotekos“ serija, Lietuvos istorijos draugija, Lietuvos atgimimo istorijos studijos ir Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas. Toks bendras laukas, iš tiesų neskirtas smulkintis į paskiras monografijos temas, atskirus tyrimus ir darbus, aptinkamas kiekviename skyrelyje, autoriui ginčijantis ar tik iš dalies pritariant vyraujančioms nuotaikoms.

O štai šaltinių apibūdinimas yra kiek problemiškas. Nors disertacijoje tam autorius paskyrė atskirą skyrelį įvade ir išskyrė šešias tematines šaltinių grupes¹, knygoje apie šaltinius kalbama nedaug. Iš tiesų monografija kone sudeda istorikų taip mėgstamus atskirti istoriografiją ir šaltinius į daugiau ar mažiau vientisą tyrimo pagrindą. Juk: a) šio darbo šaltinis yra istoriografija; b) senesnės istoriografinės refleksijos yra nuolatinis tyrimo katalizatorius, ir ne ta prasme, kad tai tiesiog dingstis ar stimulus išsiaiškinti, „kaip viskas iš tikrųjų buvo“. Istorografija kvočiama, kritikuojama ir apverčiama aukštyn kojomis – tai autoriui, sekant T. S. Kuhnu, yra kita paradigma, todėl distancija, santykis su šaltiniais mažai kuo skiriasi nuo santykio su istoriografija. Ir visgi, užmetę akį į bibliografiją, galime drąsiai teigti, kad naudojamas solidus kiekis pačių įvairiausių šaltinių. Ji sudaro kone ketvirtadalį visos knygos – 124 puslapius. Nors pozicijų skaičių suskaičiuoti būtų Sizifo darbas, bet yra net 9 bibliografijos nuorodų grupės, atskirai išskirtos ne tik enciklopedijos ir žinynei, bibliografinė medžiaga, periodika, duomenų bazės. Tiesa, vienas sprendimas – palikti bibliografijoje tik autoriaus pavardę – gali sukelti sunkumų besinaudojančiam šia knygos dalimi, tačiau akivaizdu, kad interneto amžiuje bibliografijos nuorodų išsamumas tikrai nėra būtinas. Visa tai įvertinus, ko gero, tokį šaltinių išėmimą iš įvado netgi galima pavadinti viena iš monografijos

¹ Aurelijus Gieda, *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.: Daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, p. 52–55.

provokacijų – manifestuojanti Klėja neturi laikyti primityvių akademinį reikalavimų, manifestas žanras kone neleidžia rašyti formalios šaltinių apžvalgos.

Labai panaši situacija yra kalbant apie metodologiją – ji buvo išsamiai ir iš visų pusių pristatyta disertacijoje, skyrelis *Istoriografinio tyrimo modelio paieška* sudarė net 17 puslapių, o knygoje teliko tik keli sakiniai, antai rašoma: „Intelektualinė istorija ir socialinė istorija, kaip priegios, suteikia daug progų įsigilinti ir į tai, ką istorikai privačiai mąsto apie istoriją“ (p. 3), deja, išsamiau šios priegios ir nepristatomos. Tačiau ir tokią poziciją galima apginti – teorinė priega kaip ir šaltiniai dažnu atveju atskiriami nuo tyrimo dirbtinai apibrėžiant ir įvardijant tai, kas galų gale sudaro visumą. Teorija šiuo atveju tebtų tik tyrimo objekto papildymas istoriografija. Be to, kadangi čia tyrimo objektas pati istorika, neistorinės metodologinės priegios tik sukurtų nereikalingus rėmus, tinklelį, o ne būtinus čiuptuvėlius. Kaip tik įprasti metodai, aiškinant neįprastus reiškinius, – tai savotiška šio darbo stiprybė. Tradiciniai istoriniai metodai, ko gero, jau nereikalauja būti įvardijami, tai galų gale ne istoriko pradžiamokslis.

Greta tokių apologetikos ar bent paaiškinimų reikalaujančių sprendimų ką nors išimti, būtina nepamiršti ir to, kas buvo pridėta. O pridėta buvo visų pirma vis dar retai tokio pobūdžio akademinėje literatūroje pasitaikantis skaitymo malonumas. Jau vien dėl tokio sėkmingo informacijos adaptavimo plačiajai visuomenei galima pateisinti visus įvado apkarpytus. Knyga išties parašyta aiškia, suprantama kalba, vengiant mokslinio žargono, bet kartu nuolat išlaikant intrigą, ji bus suprantama naujokui, bet tikrai nenuvils ir senbuvio. Tiesa, kaip teigiama redaktoriaus pastaboje: „<...> knygos autoriui pageidaujant, kartais sakiniams (ir išvadoms) buvo leista vieniems kitus *sekti*, o klausimams – būti aštriai keliamais ar net *užastrintais*“ (p. 489). Sakytumėi, jog toks komentaras turėtų reikšti, kad autorius parengė kone avangardinį

manifestą, o pirmiau aprašyti dalykai – tik turinys formalistiniams eksperimentams. Tačiau tas sekantis aštrumas anaipol neprimena kokio F. T. Marinečio dinamizmo. Netgi atvirksčiai – citatų, perfrazavimų ir interpretacijų dėmė tokia, kad tik retais atvejais knygą skaityti kiek pabosta. Sklandumui daug duoda ir sprendimas daug teksto dėti į išnašas, o pačias išnašas supaprastinti iki pavardės ir metų. Taip knygos paraštės netampa savotišku nuorodų sąvartynu, o šalia vardo sėkmingai įspaudžiamas ir informatyvus komentaras. Svarbu, kad autorius viso darbo metu išlaiko ir lengvos ironijos toną, kuris maloniai nuteikia pradedant naują skirsnį (pavyzdžiui: „*Katedrų laikai* universitete ir istorijos katedros“), o kartu neleidžia istorikų idealizuoti, garbinti. Aišku, tai sukuria distanciją tarp tyrimo objekto, skaitytojas atsiduria ne tiek tūlo istoriko draugijoje ar namuose, bet yra priverstas pažvelgti į jo mintis iš dabarties perspektyvos – tai knyga, skatinanti mąstyti ir klausti. Tiesa, klausimų ir kabliukų autorius primėtė apšėiai, drąsiai daugybę kartų pripažįstama, jog dauguma analizuojamų temų yra neištirtos ir reikalauja atsargaus, kritiško vertinimo, o dar geriau – naujo tyrimo.

Tam tikras knygos stilius ir savitumas yra sprendimas įdėti nuotraukų. Nors vizualieji šaltiniai Lietuvos istorikams vis dar dažnu atveju yra tabu, Aurelijus Gieda sugebėjo padaryti atskirą ir kitiems nenusileidžiantį skyrių daugiausia iš vaizdinių šaltinių. Šalia nuotraukų pateikti ir informatyvūs paaiškinimai, susiejantys jas su dėstomąja dalimi ir ją praplečiantys. Čia matome iki šiol nematytas Lietuvos visuomenės veikėjų ir visų pirma istorikų fotografijas, reikšmingų istorikos veikalų viršelius, tarpukario studentų paskaitų tvarkaraščius ir kt. Recenzijai pasirinkto pavadinimo pradžia (*Ecce historicus*) nurodo kartu ir šį neįprastą fotografijų fenomeną, nes tiesiogine prasme istorikų atvaizdai išvelkami į dienos šviesą ir netgi parodomi visai kitaip nei įprasta: štai Z. Ivinskio istoriografijos kritikos piešinukas!

Štai L. Karsavinas leidžia aitvarą! Štai visai užmiršta tarpukario moterų istorikų grupė ir ją reprezentuojanti Kotryna Vilkaitė!

Aptarus išorines ir monografijos reglamentus atitinkančias ypatybes, dera bent truputį žvilgtelėti į knygos dėstymą ir turinį. *Manifestuojanti Klėja* – tai tradicinės struktūros knyga, sudaryta iš įvado, epilogo ir keturių dėstymo dalių, kiekvienoje dalyje nuo dviejų iki penkių skyrių, o kiekvienas skyrius savo ruožtu suskaidytas į gausybę poskyrių. Vienam poskyriui retai kada skiriama daugiau nei 10 puslapių. Tai iš karto nurodo tam tikrą knygos fragmentiškumą, o kartu ir dinamiškumą, nė viena tema neprailgsta, o tekstas gana tankus, nėra nereikalingų citatų ar papildomos, su tema tik iš dalies susijusios informacijos. Žvelgiant išimtinai kiekybine prasme, mažiausiai dėmesio knygoje skiriama pirmajai daliai, apimančiai nacionalinės istoriografijos ištakas ir aušrinės istoriografijos tradiciją iki 1904 m. Šią dalį net apsiverstų liežuvis pavadinti savotišku antruoju įvadu, mat čia vis dar negalima kalbėti apie institucijas, nelabai turime istorikų, istorika daugiausia tik implicitinė. Antroji dalis, glaudžiausiai susijusi su manifestų tema, apimanti prieškarinio laikotarpį, taip pat sąlyginai trumpa, o štai paskutinės dvi dalys maždaug apylygės ir sudaro knygos dėstymo branduolį. Žinoma, tai neturėtų stebinti, Aurelijus Gieda – visų pirma tarpukario specialistas, tad šiai epochai dėmesio skiria daugiausia, ir tai visiškai atitinka pasirinktą temą.

Žvelgiant į dėstymo kokybę, toks skirstymas gal nėra visai teisingas – pirmoji dalis, jei ir nusileidžia kiekiu, savo turiniu yra bene tirščiausia. Čia autorius atsiduria įvairių istorijos ištakų interpretacijų kovos lauke ir bando užimti dvejoją poziciją. Akivaizdus noras surasti kompromisą: „XIX a. besikeičianti daugiakalbė Lietuvos istoriografija <...> yra sudėtingas ir platus studijų objektas. Jos įvairiapusiškas integravimas į bendrą modernėjančios / modernios Lietuvos istoriografijos vaizdinį, reikia

manyti, būtų svarbi Lietuvos istoriografinių tyrimų plėtojimo gairė ir aktuali siekiamybė“ (p. 77). Tačiau kartu, bandant suvokti XIX a. istorijos fenomenus, stengiamasi atsiriboti nuo bet kokių heroizmo ir hagiografijos šioje istorijoje apraiškų. Toks sprendimas įgyvendinamas daug dėmesio skiriant europiniam kontekstui – taip sukuriamas nemenkai atsilikusias ir nuolat vėluojančios Lietuvos istorijos įvaizdis kaip dominuojanti interpretacija.

Tad sunku net suskaičiuoti, kiek ir kokių naujų (ar naujai aktualintų) dalykų autorius aprėpia kalbėdamas apie XIX a. istoriją. Istorijos prisijaukinimo būta paties įvairiausio – nuo mokslo, kalbos, kilmės, kultūros ar net ekonomikos istorinimo iki teatro, romantikos, politikos pavertimo praeities garbinimo išraiškomis. Bet šalia to mintyse skamba tarytum nuosprendis: „<...> tuo metu, kai daugelyje Europos kraštų prasidėjo istorijos mokslo institucionalizacija, besiformuojanti lietuvių inteligentija dar entuziastingai rašė pamfletus“ (p. 55). Taikliai dalies pradžiai parinkta nematyta traukinio fone stovinčio J. Basanavičiaus, atsirėmusio į kėdę, nuotrauka. Istoriko kėdė vis dar tuščia, o progreso traukinys kone nepavejamai lekia pirmyn.

O štai „Intelektualinių manifestų laikas: 1904–1915 metai“ pasitinka su pirmaisiais mokslininkais – Lietuvos mokslo draugijos (toliau – LMD) narių Trakuose atvaizdu. Nuotrauka sėkmingai atspindi šios dalies ambivalentiškumą – istorijos be grynakraujų istorikų fenomeną. Juk, nors LMD ypatingą dėmesį skyrė istorijai ir istorinės medžiagos rinkimui, apėmė pačių įvairiausių profesijų atstovus, „istorikų dar nebuvo nė vieno“ (p. 135). Tai galbūt kone leistų nurašyti LMD veiklą kaip menkai kuo tesusijusią su istoriografija, tačiau čia skaitytojas kiek vedžiojamas už nosies – beveik visi istorijos dėstytojai tarpukariu dalyvavo LMD veikloje. Tad kas įvyko? Iš kur atsirado istorikai ir jų profesinė refleksija? Būtent į šitą klausimą atsakoma pateikiant profesionalių istorikų genezės versiją.

Versija yra maždaug tokia: 1905–1914 m. spaudoje vykusios polemikos istoriniais klausimais, inicijuotos su moksline istorija geriau susipažinusių asmenybių, paskatino ne tik profesionalios istorikos, bet ir pirmųjų profesionalių Lietuvos istorikų atsiradimą. Šiuo metu parašyti svarbiausi tekstai autoriaus siejami su istoriniu manifestu.

Šie manifestai formavosi ne *ex nihilo*, bet panašu, kad grandinine reakcija – tai labai dažnai diskusijos ar polemikos. Monografijos autorius juos sėkmingai apilpdavo teoriniu kontekstu ir taip jie susidėlioja kone į logišką seką. Kažkiek naujausių mokslinių madų pasiklausęs Jonas Totoraitis inicijuoja diskusiją dėl kritinės istorijos atsiradimo Lietuvoje, idėja sulaukia įvairių vertinimų ir tarytum trumpam užgęsta, tačiau ją pasigauna ir, vadovaudamasis nauju istorijos metodo vadovėliu, pasinaudoja Augustinas Voldemaras, kritikuodamas Maironio knygą. Po kelerių metų Mykolas Biržiška, analizuodamas literatūros istoriją, kritikuoja vyraujančią literatūros aprašymo kanoną, kelia siekį sukurti socialinę istoriją. Galiausiai Augustinas Janulaitis pamflete išjuokia vyraujančią nemokslinę istoriografiją. Šalia to pateikiamas šių trumpų tekstų kontekstas ir požiūrių spektras – tai klasikinio vokiečių metodologo Ernsto Bernheimo autoritetas Voldemarui, marksizmas – Biržiškai ir scientistinė, ko gero, artimesnė istorinio vadovėlio tradicijai, Janulaičio laikysena. Taigi, trys gana skirtingos figūros, paskleidusios tris gana skirtingas nuostatas – istorinės metodologijos kanoną, kiek ideologizuotą marksistinį socialinės istorijos sureikšminimą ir maksimalaus moksliskumo siekimą. Šitaip, anot A. Giedos, atsirado ar bent jau esmingai transformavosi požiūris į istoriką ir istoriją.

Šioje dalyje griežtas skaitytojas atrastų sukritikuotinių dalykų: ji atrodo kiek ištęsta, nes daug dėmesio skiriama periodizacijos klausimui ar visokiems kontekstams, paskiriems vadovėliams, o visos dalies pagrindu laikomas

stebėtinai kuklus trijų keturių pamatinių tekstų bagažas. Tačiau visa tai atperka visų dalies skirsnų dermė ir išsamumas. Net pripažįstant faktą, kad pagrindinius šaltinius galima suskaičiuoti ant rankos pirštų, kartu reikia nepamiršti, kaip jie išnarstyti ir pristatyti, kiek intelektualinių kontekstų atskleista, galiausiai ir pasirinkta hipotezė, kad ir kokia provokatyvi būtų – visai įtikina.

Trečioji knygos dalis skirta Lietuvos istorijos institucionalizacijai. Ji daro įspūdį savo įvairiapusiškumu – būtų įprasta šitokią temą aprėpti tik chronologišku faktų išvardijimu ir kelių svarbiausių asmenybių biografijų eskizų nubrėžimu. Tačiau čia pradedama nuo signalų, aprėpiamos studijos užsienyje, analizuojami pirmųjų studentų ir absolventų portretai. Šiaip jau pats banalus universiteto įkūrimo faktas kone lieka užkulisiuose, autoriui daug svarbiau diachroniniai ir sinchroniniai šio reiškinio kontekstai, įgalinantys jo buvimą. Tačiau šie pasažai labai fragmentiški, trumpi, aprašyti keliais brūkštelėjimais. Jie primena arba didelio užmojo sintezę, kai platūs tyrimai sutraukiami iki poros pastraipų, arba tam tikrą dabartinės istoriografijos diagnozę – štai kokie platūs yra neištirtų dalykų klodai. Ne veltui, paskaitę apie Šveicariją kaip antrąją Lietuvos istorikų tėvynę ir pirmųjų absolventų biogramas, aptinkame ir štai tokį pastebėjimą: „Kolektyvinė Lietuvos istorijos mokytojų biografija dar neparašyta, tačiau jau dabar būtų galima spėti, kad tai galėtų būti nepaprastai intriguojanti ir įdomi knyga“ (p. 220).

Šios dalies ir apskritai knygos vienas iš pagrindinių personažų yra Augustinas Voldemaras. Galbūt atrodytų keista ir paradoksalu, kad tiek nedaug (bent žvelgiant paviršutiniškai) Lietuvos mokslui nusipelnusių asmenybė, labai greitai visiškai atsidėjusi politinei veiklai, sulaukia tokio įvertinimo. Tačiau netgi drįsčiau teigti, jog visą *Manifestuojančią Klėją*, metonimiškai žvelgiant, galėtume suvokti kaip A. Voldemaro metaforą – tai jis buvo didysis

kritikas ir istorinių manifestų pradininkas, tai jis laikomas pagrindine Lietuvos istorikos figūra. Voldemarui paskiriama beveik 40 šios dalies puslapių. Jo atvejis tačiau nėra reprezentatyvus, o tam tikra prasme unikalus – jis vienas iš nedaugelio istorikų, turinčių magistro laipsnį, kurį įgijo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, ypatingas jo ryšys su Rusijos ir Prancūzijos tyrėjais, pripažinimas užsienyje ir iki Levo Karsavino atvykimo atitikmenų neturėjęs istorikos kursas 1925–1926 m. Visgi tūlam skaitytojui nesunkiai gali pasirodyti, kad skambūs užsienio šalių mokslininkų pareiškimai ir vienas gana trumpai skaitytas kursas vienoje svarstyklių pusėje ir kuklus tekstų palikimas bei prieštaringa politinė karjera – kitoje nepaverčia Voldemaro aukso ir tik iš dalies leidžia jį palyginti su Kazimieru Būga ir Kleopu Jurgelioniu (tai daroma knygoje). Tiesa, autorius ir nemano šio žmogaus garbinti, o tik teigia: „<...> jam pavyko tapti kur kas solidesniau ir įvairiapusiškesniau, nei manyta iki šiol“ (p. 259), tačiau šitoks dėmesys, išsamūs kontekstai jį nedaug, bet (per)vertina.

Bet Augustinas jokia prasme neišsemia trečiosios knygos dalies – čia turime tam tikras atsvaras maištingajam akademikui – Joną Totoraitį, Levą Karsaviną ir prancūzišką istorikos metodo mokyklą, kuri, kaip leidžiama suprasti, trečiajame dešimtmetyje tapo vyraujančia metodologine paradigma. Šie skyriai, kaip ir anksčiau pristatyti trys esminiai lietuviški manifestai, keistai atitinka tą pačią tvarką ir logiką – iš pradžių turime klasikinį Jono Totoraičio istorikos veikalą – tai griežta, artima pozityvizmui istorikos teorija, lyg vadovėlis paaiškinanti, kaip dera sėkmingai rašyti istoriją, suskirstyta į euristicą, kritiką ir sintezę–interpretaciją–dėstymą, besiremianti vokiškos istorikos tradicija, ji tikrai primena A. Voldemaro kritiką Maironiui. Antra, tiek M. Biržiškos istorinė kritika buvo spekuliatyviausia ir orientuota į teorinį istorijos kaip sociumo, klasių raidos pavyzdį, tiek Levo Karsavino pristatyta istorika pabrėžia socialinį

ir filosofinį dėmenis: „<...> išsivystymas ir jo mokslas, išsivystymo subjektas (*socialiai veikli žmonija*), sekant *Istorijos teorija*, turi būti „visalaikė ir visaerdvė vienybė“ (p. 296). Na, o štai prancūziškoji *Ecole Methodique* tradicija, visai kaip prieš dešimtmetį Augustinas Janulaitis, – perdėm pabrėžia pozityvistinę, kone scientistinę mokslo nuotaiką ir istoriką kaip tokią paprasčiausiai ignoruoja. Vadovaujasi paprastu metodu: „<...> pasirinkus siaurą temą ar klausimą, stengtis panaudoti visus prieinamus šaltinius ir istoriografiją“ (p. 320). Šis pastebėjimas tikrai nesumažina šios dalies svarbos – J. Totoraitis, vien turint omenyje jo ilgametį dėstymą universitete, atrodo gerokai įtakingesnė asmenybė už A. Voldemarą, rusų tautybės istorikų įtakos Lietuvai suaktualinimas visapusiškas ir įdomiai pristatytas, o minėtos prancūziškos istorikos reikšmės pabrėžimas, kaip tam tikras prieštaravimas vyraujančiai vokiškos kultūros dominavimo Lietuvoje tezei, tikrai įdomus ir, ko gero, net istorikų diskusiją sukelsiantis teiginys.

Rimta ir ketvirtoji knygos dalis. Trijuose jos skyriuose analizuojamos tokios temos: ketvirtojo dešimtmečio istorikų naujosios kartos fenomenas; Lietuvos istorikų tinklas ir istoriografijos gausėjimas tarpukario pabaigoje; su plėtra susijusios problemos. Iš karto krinta į akis, kad tai yra visiškai susiformavusios istorikų organizacijos analizė – taikomi jau kiek kitokio tipo analitiniai metodai, nors išlieka aiškūs istorijos žaidimo veikėjai, netgi pastatomas savotiškas įtakingiausių postamentas, bet kartu akivaizdus tampa masiškumas, tam tikra visuomenė visuomenėje. Skaitant šią dalį nebereikia stebėtis, kad štai Lietuvą pagaliau pasiekė koks nors esminis komponentas, be kurio modernios istoriografijos net negalime įsivaizduoti. Netgi sukuriamas, sakyčiau, kiek konservatoriškos, bet įtakingos, inteligentų istorikų grupės, mažai kuo nusileidžiančios kitoms profesijoms, vaizdinys. Tiesa, ketvirtoje dalyje į antrą planą pasitraukia istorika – tik

siekiant išryškinti kartų konfliktus lakoniškai aptariamais keli originaliausi tyrėjai, daugiausia dėmesio teikiant pažibai – Zenonui Ivinskiui. Tačiau po tokio inkliuzo, analizuojant Lietuvos istorijos draugijos veiklą ir reikšmę ar vėliau apžvelgiant istorikų darbo ir gyvenimo subtilybes, gana toli keliamama nuo teorijos link buitiškumo, socialinių reikmių. Čia, kaip ir visoje knygoje, galima aptikti daugybę autoriaus atrastų naujovių, todėl pabaigai aptarsiu tik kelis įsimintinus teiginius.

Pirma, bene provokatyviausia ir, ko gero, netikėčiausia tezė – tai didžiojo tarpukario istorikų šešeto, remiantis Lietuvos istorijos draugijos nariais ir universitetine veikla, sudarymas. Į šešetą, be visuotinai pripažintų autoritetų – Igno Jonyno ir Pauliaus Galaunės, – patenka ir keturi daugiausia teisei nusipelnę žmonės – broliai Biržiškos, Konstantinas Jablonskis ir Augustinas Janulaitis. Toks teiginys, žinoma, iš pradžių kelia šypsena, bet pradėdant mąstyti apie socialinį kapitalą, dalyvavimą tarptautinėse konferencijose, postus akademijoje, ko gero, jei nepriverčia linktelėti, tai provokuoja surasti alternatyvų kanoną.

Antra, įdomus yra ir istoriko profesijos reikšmę valstybei kvestionuojantis autoriaus pastebėjimas apie masinę istorikų daugiadarbystę. Įvairiausių su istorija beveik nesusijusių veiklų atlikimas, kad galėtų pragyventi, aprėpė kone visus trečiojo dešimtmečio įvairiausių kryptčių istorikus, kad ir kokią vietą jie būtų turėję universitete (pavyzdžiui, teigiama, kad net Mykolas Biržiška, ėjęs dekaną, prorektoriaus ir net rektoriaus pareigas, turėjo šalia to dirbti ir gimnazijos direktoriumi (p. 412)). Bet kartu tai atsiliopė ir mokymo kokybei, lėmė tam tikrą mokslo stagnaciją ar sąlyginai lėtą plėtrą.

Ši problema, panašu, dažnu atveju yra istorikų profesijos ryškė ir dabar.

Trečia, bene įdomiausias skyrelis knygos pabaigoje aprašo istorikų studentų statistiką tarpukariu. Jame pažymimos itin didelės absolventų žirkklės, žydų istorikų nebuvimo faktas ir diferenciacija lyties atžvilgiu – nors istoriją universitete baigė 60 moterų ir 33 vyrai, akademinės karjeros Kaune iki 1940 m. nepadarė nė viena moteris (p. 444–446). Tokia aliuizija į visuomenės patriarchališkumą sėkmingai užbaigia knygos dėstymą ir primena, kad būta ir šiokių tokių manifestuojančios Klėjos aukų – nors tarpukariu susiformavo visavertė istorikų grupė, ji buvo griežtai vienatautė, rašyta ganėtinai konservatyvi istoriografija, istorika – ne labai kūrybinga ir negausi.

Perskaitę knygą griežtieji kritikai galbūt pastebės, kad ne visa autoriaus cituojama istoriografija yra solidžių daktarų darbas, o dalis užsienio teoretikų darbų kiek pritempti prie lietuviškųjų. Tūlas lietuvis, šimtmečio proga perkantis naują 1936 m. „Lietuvos istorijos“ kolekcinį leidimą, užsipuls autorių dėl keisto Maironio, A. Šapokos ir dalies chrestomatinių istorikų ignoravimo, sureikšminant menkliau pažįstamas ir dabarties požiūriu neįtakingas asmenybes. Kruopštūs tiražų skaičiuotojai galės pasipiktinti, kad iškeliami visuomenės nepasiekę pamfletai, recenzijos, rašinėliai. Tokie sušuks: „Istorija ir istorika formavosi visai ne taip, čia aprašomas šalutinis produktas!“ Patriotus galbūt nuvils istorikos raida – mažai teorijos, mažai teoretikų, viskas pasivogta iš užsienio. Bet nepaisant viso to – tai, be abejonės, stipriausia ir originaliausia monografija apie Lietuvos istoriografiją iki 1940-ųjų, užčiuopianti esmines teorines slinktis, skirtingų epochų spalvas, vaizdingai aprašanti istorikų gyvenimą ir darbą.

Titus Krutulys